

УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Василь БРИЧ, Михайло ФЕДІРКО

РЕФОРМУВАННЯ РИНКУ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЇЇ ІНТЕГРАЦІЙНИХ НАМІРІВ

Розглянуто питання реформування ринку електроенергії України в контексті її інтеграційних намірів. Визначено екзогенні та ендогенні чинники конвергенції ринків електроенергії України та інтеграційних об'єднань (Європейського Союзу чи Єдиного економічного простору). Запропоновано заходи щодо реформування ринку електроенергетики України стосовно західного та східного вектора інтеграції.

Ключові слова: *природна монополія, інституційні реформи, реформування ринку електроенергії, інтеграція ринків електроенергії, енергетична політика, конкурентні ринки електроенергії, оптовий ринок електроенергії, незалежний регулятор, вертикально-інтегровані енергокомпанії.*

Проблема реформування українського ринку електроенергії набуває дедалі більшої значимості в контексті інтеграційних намірів України. Конвергенція ринків електричної енергії нашої держави та інтеграційних об'єднань (Європейського Союзу чи Єдиного Економічного Простору) може відбуватися лише за умови глибоких структурних та інституційних реформ у сфері виробництва, передачі, розподілу, постачання і споживання електроенергії. Глибина і напрям реформ залежатимуть від того, який вектор інтеграції буде обрано Україною.

В усіх своїх законодавчих ініціативах Україна, з одного боку, декларує вибір Європейської моделі функціонування енергетичних ринків, а також своє прагнення до якнайшвидшої інтеграції в Європейський енергетичний простір. З іншого боку, значна залежність України від імпорту російського газу, нафти та ядерного палива для атомних електростанцій створюють перманентний тиск з метою її залучення до ЄЕП, де модель функціонування енергетичного ринку суттєво не відрізняється від вітчизняного.

Наведені вище чинники мають екзогенний характер, водночас існують також ендогенні чинники, що викликають необхідність реформування ринку електроенергетики в Україні. Власне, початок реформуванню українського ринку електроенергії і розбудови на ньому конкуренції поклато усвідомлення того факту, що електроенергетична галузь перестала бути неподільною природною монополією насамперед у сфері виробництва електроенергії, а згодом і у сфері постачання, що було наслідком появи нових технологій, які сформували можливості створення незалежних від вертикально інтегрованих компаній електростанцій середньої і малої потужності з достатнім конкурентним потенціалом.

На теперішньому етапі на ринку електроенергії залишається *невирішеною значна кількість проблем*, пов'язаних із незадовільним станом електричних мереж, генеруючих станцій, дефіцитом інвестиційних коштів, процедурами адміністративного регулювання тарифів. Вони можуть бути вирішені шляхом докорінних реформ, що стосуються структури, принципів і процесів функціонування ринку електроенергії України.

Теоретичним та практичним аспектам реформування ринку електроенергії в Україні *присвячено роботи українських* (В. Д. Базилевич, Г. М. Филюк [1], В. В. Венгер [2], Ю. І. Стадницький, А. Г. Загородний, В. В. Кривуцький, Н. О. Шпак [3], С. Єрмілов [4], С. Казанський [5]), а також *зарубіжних* (Дж. Стігліц [6], У. Баумоль [7], Пітер ван Дорен [8], С. Андерсен [9]) науковців.

Сучасна вітчизняна наука приділяє недостатньо уваги питанням, що стосуються реформування ринку електроенергії, особливо це стосується реформування в контексті інтеграційних намірів нашої держави як у західному, так і в східному напрямі. Хоча в Україні сформована концепція розбудови конкурентного ринку електроенергії з використанням міжнародного досвіду, треба визнати, що умови функціонування такого ринку у розвинених країнах суттєво відрізняються від українських реалій, а отже, такий досвід має бути адаптований, оскільки практика реформування показує, що спроби механічного перенесення міжнародного досвіду можуть тільки зашкодити реформам.

У зв'язку з цим *мета* цієї роботи полягає в узагальненні міжнародного досвіду реформування ринку електроенергії та обґрунтуванні рекомендацій щодо його адаптації в Україні в контексті її інтеграційних намірів.

Фактами ратифікації договору до Енергетичної Хартії, підписанням з ЄС Меморандуму про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі та набуття статусу члена в Енергетичному співтоваристві Україна визнала західні стандарти побудови і регулювання енергетичних ринків.

Енергетичне співтовариство, яке було засноване у 2006 р., має на меті стимулювання міждержавних відносин у напрямі побудови єдиного європейського енергетичного простору з уніфікованими і транспарентними правилами ринку серед країн-членів ЄС та між країнами-сусідами. Своім договором ця інституція зобов'язує країни-члени сформувати ринкові умови відповідно до директив ЄС, якими регламентуються спільні правила внутрішнього ринку електроенергії у визначені часові межі [10].

Узагальнення нормативних положень цих директив дає змогу виокремити кілька базових принципів побудови та регулювання ринків електроенергії ЄС і Енергетичного співтовариства:

1) розмежування, що передбачає юридичне, організаційне та адміністративне відокремлення від вертикально інтегрованих компаній підприємств з магістрального та розподільного транспортування електроенергії з обов'язковим впровадженням їхнього окремого бухгалтерського обліку;

2) недискримінаційний доступ до мереж "третьох" осіб на основі прозорої тарифної системи, що відшкодовує усі економічно обґрунтовані витрати;

3) прозорість і публічність, що забезпечують публічно-суспільне усвідомлення і сприйняття діяльності природних монополій. Прозорість і зрозумілість тарифної системи є основою для економічної стабільності галузі, що дає змогу сформулювати додаткові сигнали для прийняття рішень про стратегічне інвестування в розвиток енергетичних потужностей;

4) незалежність регуляторного органу, що є важливим інституційним чинником для створення об'єктивних і прозорих правил гри на ринку. Крім виконання функцій регулювання, органи проводять обов'язковий моніторинг діяльності енергетичних підприємств, а також прогнозують потреби економіки і суспільства щодо споживання енергетичних ресурсів у довгостроковій перспективі, що є основою для подальшого розвитку галузі;

5) заборона будь-якого перехресного субсидування та надання можливостей певного державного втручання для задоволення окремих важливих потреб суспільства, однак лише в межах, що не завдають шкоди іншим учасникам ринку.

У комплексі зазначені директиви створюють організаційні, економічні та інституційні засади для впровадження ринкових відносин в електроенергетичній галузі шляхом відокремлення сфери природної монополії від потенційно конкурентного середовища.

Водночас, впродовж останніх років відбувались події, які спонукали Європейську Комісію активізувати зусилля з координування енергетичної політики держав-членів ЄС. З одного боку, це спроби Росії досягти політичних цілей шляхом енергетичного тиску, що є неприйнятним у міжнародній практиці і мало знайти адекватну відповідь у формі вироблення спільної позиції ЄС щодо відносин з країнами постачальниками енергоресурсів. З іншого боку, зміни в правовому регулюванні енергетичних відносин в ЄС зумовлені зростаючою глобальною потребою в енергетичних ресурсах, нестабільністю цін на первинні енергоресурси, перш за все, на нафту та газ. Російсько-українська газова криза, що відбулася на початку 2009 р., ще більше підкреслила ступінь залежності ЄС від зовнішніх джерел енергії та надала чіткий сигнал про те, що Європа потребує нової узгодженої та належним чином скоординованої зовнішньої енергетичної політики. За таких умов ЄС спрямував свою роботу на усунення розбіжностей у національних законодавствах країн, що входять до Енергетичного співтовариства чи є спостерігачами в цій організації.

Метою цього заходу є: формування єдиних поглядів у сфері енергетичної політики; усунення відмінностей серед держав-членів в обсягах споживання різних видів енергоносіїв, в частці відновлюваної енергетики, структурі та відкритості енергетичних ринків; забезпечення рівного доступу усіх учасників до ринку електроенергії; створення єдиної європейської енергетичної системи та поліпшення внутрішнього взаємозв'язку європейських енергетичних мереж; збільшення обсягу використання альтернативних джерел енергії і зменшення обсягу споживання газу; створення стратегічних запасів енергоносіїв; започаткування єдиного європейського планування в енергетиці; посилення енергетичних відносин з третіми країнами.

Для досягнення зазначених цілей у липні 2009 р. в ЄС було прийнято Третій енергетичний пакет, що складається з п'яти документів (більшість документів застосовується з 2011 р.) [11, 148]. До документів, що стосуються реформування ринку електроенергії, належать: Регламент ЄК № 713/2009 Європейського Парламенту та Європейської Ради від 13 липня 2009 р., що засновує Агентство з питань співробітництва регуляторів у сфері енергетики (Agency for the Cooperation of Energy Regulators); Регламент ЄК № 714/2009 Європейського Парламенту та Європейської Ради від 13 липня 2009 р. про умови доступу до мережі транскордонних обмінів електроенергією, що скасовує Регламент ЄС № 1228/2003; Директива 2009/72/ЄК Європейського Парламенту та Європейської Ради від 13 липня 2009 р. щодо спільних правил для внутрішнього ринку електроенергії, що скасовує Директиву 2003/54/ЄК.

Третій енергетичний пакет забезпечує можливості всіх європейських громадян

скористатися перевагами, що надає прозорий та конкурентний ринок: вільний вибір споживачами постачальників, ресурсів. З метою досягнення цих цілей нові правила передбачають: відокремити функції підприємств з видобування та продажу енергоресурсів від функції транспортування, що дасть змогу лібералізувати ринки електроенергії та газу; посилити транскордонну торгівлю у сфері енергетики; створити ефективніші національні регуляторні органи; сприяти транскордонному співробітництву та інвестуванню; сприяти більшій прозорості діяльності енергетичних компаній; підвищити солідарність між державами-членами ЄС у сфері енергетики.

З вищенаведеного видно, що ЄС робить значні зусилля щодо інституційного забезпечення порядку, належного стану і перспективності відносин у енергетичній сфері. Значним кроком у цьому напрямі, як уже зазначалось, є створення агентства з питань співробітництва регуляторних органів у сфері енергетики (ACER).

ACER має незалежний статус стосовно підприємств виробників електроенергії і газу, операторів магістральних і розподільчих систем та під час здійснення своєї діяльності має враховувати специфічну роль національних регуляторних органів, забезпечуючи однакове застосування ними законодавства. Його завданнями є надання допомоги регуляторним органам держав-членів ЄС з виконання ними національних регуляторних завдань на рівні ЄС та, за необхідності, координування їх діяльності з метою зміцнення енергетичної безпеки.

До функцій ACER належать: 1) моніторинг ринків електроенергії та природного газу, в тому числі роздрібних цін на електроенергію та газ, доступу до мережі, в т. ч. доступ до електроенергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії; 2) моніторинг регіонального співробітництва між підприємствами-операторами магістральних систем; 3) розроблення керівних рекомендацій з відповідних питань; 4) сприяння поглибленню співробітництва національних регуляторних органів на рівні ЄС; 5) координування діяльності національних регуляторних органів на ринках електроенергії та газу відповідно до директив третього енергетичного пакета.

ACER є відкритим для участі третіх країн, в тому числі й України, які уклали договір з ЄС, згідно з якими вони впровадили та застосовують право ЄС у сфері енергетики та, де необхідно, у сферах довкілля та конкуренції.

Отже, підсумовуючи вищенаведене, можна зробити висновок, що на західному векторі інтеграційних намірів України, що стосуються її енергетичного сектору, сформовано доволі жорсткі рамкові умови, що мають технічні, економічні та інституційні виміри.

Якщо загалом порівняти Європейські директиви та регламенти Третього енергетичного пакету і нормативно-правову базу, що стосується енергетичного сектору України, то можна стверджувати, що на сьогодні наша держава не виконує в повному обсязі жодної вимоги цих документів, а тому поставлені строки імплементації для української сторони є амбіційними [11, 150]. Причина цього, на нашу думку, полягає в неспроможності провести необхідні зміни в національному законодавстві, що має політичний підтекст, та в неможливості лібералізувати вітчизняний ринок електроенергії як з технічної, так і з економічної точок зору. Для прикладу, ЄС після прийняття першого акту з лібералізації ринку електроенергії (1996 р.) майже протягом 10 років проводив реформування до повного його відкриття.

На сучасному етапі внутрішній ринок електроенергії перебуває в стані переходу від колишньої моделі вертикалі управління до моделі ринкового самоврядування з регуляторними функціями держави у сфері природних монополій. При цьому досягнуто

певних результатів на шляху створення оптового ринку електроенергії. Виробництвом електроенергії майже повністю займаються компанії, що перебувають у державній (або мажоритарній з часткою понад 50%) власності. Магістральна передача електроенергії здійснюється винятково державними підприємствами. Лише у сфері розподілу і постачання електроенергії державні підприємства здебільшого приватизовані, що, проте, не є достатнім ринковим стимулом для ефективного розвитку всієї галузі. Причина полягає в неефективній моделі регулювання монополій в Україні, у тому числі у сфері ціноутворення. Наявна в Україні система прямого державного управління фактично спрямована на збалансування інтересів паливно-енергетичного комплексу щодо отримання економічно обґрунтованих доходів, необхідних для забезпечення функціонування всієї галузі та окремих груп споживачів з одного боку і приватного сектору, зацікавленого в споживанні дешевої енергії, з іншого. Фактично створено штучну систему регулювання, яка переобтяжена адміністративним впливом і базується як на явному, так і на прихованому перехресному субсидуванні галузі, що суперечить вимогам Європейських директив [12, 88]. Справа дійшла до того, що наявна проблематика регулювання ринку електроенергії в Україні й необхідність проведення відповідних структурних та інституційних реформ розглядалась у доповіді Міжнародної енергетичної агенції.

Складною технічною проблемою у сфері електроенергетики, що має економічне підґрунтя, є необхідність приєднання до діючої в Європі системи координації передачі електроенергії – UCTE. Інша, хоча і непряма технічна причина – загроза ланцюгової реакції відключень (так званий black out), що може виникнути через перевантаження локальних мереж. Якщо враховувати той факт, що на сучасному етапі ціни на електроенергію для кінцевих споживачів в Україні та країнах Європи відрізняються в кілька разів, то вільний недискримінаційний доступ до мережі “третьої” сторони (крім державного монополіста “Укренерго”) міг би призвести внаслідок бажання експортувати електроенергію до Європи до перевантаження ліній на кордоні та відповідних збоїв і відключень в інших регіонах.

З урахуванням технічних обставин, а також однієї з важливих складових лібералізації ринку – недискримінаційного ставлення до “третьої” сторони, яка також є учасницею ринку, можна зробити висновок, що імплементація умов Співробітництва може здійснюватися поступово: від великооптових ринків до роздрібного постачання з можливим досягненням кінцевої мети – лібералізації ринків приватних господарств. За таких умов стає зрозумілим, що ЄС своє першочергове завдання у співробітництві з Україною може бачити в забезпеченні технічної надійності, прозорості та прогнозованості функціонування транзитних електричних мереж [12, 93].

Значні можливості для інтеграції українського ринку електроенергетики до ЄС відкриваються в контексті багатостороннього формату співробітництва з ЄС – “Східне партнерство”. Йдеться про експорт електроенергії з України до Литви територією Білорусі, що стимулюватиме посилення інтеграції об’єднаних енергетичних систем України до об’єднаних енергетичних систем ЄС.

Суттєвою проблемою для українського ринку електроенергетики в контексті інтеграційних намірів України є стан основних фондів енергетичних компаній. Ситуація характеризується тим, що більше як 90% енергоблоків теплових електричних станцій відпрацювали свій розрахунковий ресурс, а більш як 60% перетнули визнану у світовій енергетичній практиці межу граничного ресурсу та межу фізичного зносу [13].

Варто зазначити, що Енергетичною стратегією передбачене зростання експорту

електроенергії. У відповідному розділі стратегії чітко окреслено критичний стан вітчизняної електропередавальної інфраструктури. Наприклад, у складі магістральних електричних мереж 34% повітряних ліній електропередач напругою 220-330 кВ експлуатуються понад 40 років, а 76% обладнання трансформаторних підстанцій спрацювало свій розрахунковий технічний ресурс [13]. Оновлення інфраструктури, необхідне для зазначеного нарощування експорту до Європи, малоймовірно, тим більше за умов очевидного дефіциту інвестиційних коштів.

На сьогодні реальними джерелами вкладень в електроенергетику є інвестиційна складова в тарифах “Укренерго”, “Енергоатома” і розподільчих компаній, кредит Світового банку для реабілітації гідроелектростанцій (ГЕС) і невелика частка інвестиційної надбавки, яка розподіляється через державний бюджет для ТЕС. Проте стає очевидним той факт, що виконати програму технічного переозброєння за рахунок цих джерел неможливо, а галузь потребує залучення приватних інвестицій. На думку багатьох експертів, позитивні прогнози щодо розвитку вітчизняного електроенергетичного ринку можна робити лише після появи на ньому ефективних власників, здатних вкладати кошти в активи, раціонально ними розпоряджатися та чесно конкурувати. У цьому контексті мова йде про приватизацію енергооб’єктів як необхідну передумову формування конкурентних відносин на енергоринку та головний інструмент активізації інвестиційного процесу в електроенергетиці. Оскільки електроенергетика є однією з базових галузей національного господарства, яка відчутно впливає на всі сфери суспільства і багато в чому визначає напрям соціально-економічного поступу цілої країни, державі вкрай необхідно зберігати контроль над стратегічними напрямками її розвитку. У віданні держави мають залишатися питання тарифної та експортної політики, обсягів і темпів введення нових потужностей, розміщення енергооб’єктів, інвестицій у магістральні та міждержавні лінії електропередач.

Аналіз світового досвіду показує, що зарубіжні країни і насамперед країни-члени ЄС на шляху реформування своїх галузей електроенергетики стикалися із схожими проблемами, причому більшість з них їх успішно подолала, при цьому глибина реформування і найбільші досягнення з точки зору його впливу на створення конкурентного середовища на ринку визначалися обраними для реформування моделями [14, 42].

На теперішньому етапі найбільш розповсюдженими у світовій практиці є дві основні моделі доступу суб’єктів ринку (виробників і споживачів) до інфраструктури електроенергетики: модель єдиного покупця (Single Buyer [15]) і модель доступу сторонніх учасників (Third Part Access [16, 30-60]).

При використанні моделі єдиного покупця (СП) споживачі купують електроенергію або у цього покупця, або у зарубіжних виробників. Ця модель поширена у країнах, що розвиваються (Азія та Африка) [15]. Головним її недоліком є відсутність реальної конкуренції на ринку виробництва і постачання, оскільки існує єдиний оптовий покупець електроенергії державної форми власності, який реально диктує умови на ринку всім іншим суб’єктам.

Модель із доступом сторонніх учасників (ДСУ) припускає вільний доступ у мережу регламентованих категорій покупців і продавців електроенергії та може використовувати два можливі варіанти функціонування – регульований доступ і договірний доступ сторонніх учасників.

При використанні договірної ДСУ доступ надається за відкрито оприлюдненими тарифами, що є в більшості країн ЄС і Латинської Америки [16, 30].

У разі використання договірною ДСУ вартість доступу стає предметом окремих угод. Цей варіант застосовують у Чилі, Німеччині, Польщі, а також при експорті чи імпорті електроенергії у Бельгії та Данії. Проте ця модель потребує запровадження додаткових механізмів забезпечення балансування попиту і пропозиції електроенергії в реальному часі [17, 10-12; 18, 36].

Згідно з концепцією OPE в Україні планується впроваджувати саме договірний варіант ДСУ з балансуєчим ринком [19]. Тому в цьому контексті треба зазначити, що і з технічної, і з економічної точок зору доцільною для України є інтеграція її електроенергетичної галузі як у західному, так і в східному напрямі, оскільки це дає змогу оптимально використовувати обсяги балансуєчої енергії з метою покриття пікових навантажень. Це стосується також західних і східних партнерів.

Оскільки однією з передумов успішної інтеграції ринку електроенергетики України до одного з регіональних інтеграційних об'єднань (ЄС чи ЄЕП) є реальна конвергенція ринків електроенергії, критерієм якої є рівень конкуренції, то надалі процес дослідження має стосуватися стану конкуренції на ринках електроенергії Європейського Союзу і Єдиного економічного простору.

Огляд зарубіжної літератури та аналіз статистичних даних дають змогу стверджувати, що найбільш лібералізованими і конкурентними ринками електроенергії в країнах ЄС є такі:

- ринок електроенергії Великобританії, де діє контрактна система продажу електроенергії між виробниками і споживачами (постачальниками) із збереженням потового ринку для балансуєчих цілей, а торгівля електроенергією і потужностями здійснюється на добу вперед на кожні півгодинні інтервали [20, 4];

- ринки електроенергії Норвегії, Швеції, Данії, Фінляндії та Іспанії, у яких переважають пули з оптовими цінами та торгівлею значною частиною електроенергії через біржу Nordpool [21, 9];

- енергоринок Німеччини, у якій використовуються двосторонні контракти зі значно меншим впливом енергетичних бірж [17, 5];

- менш відкритими для конкуренції вважаються ринки електроенергії Франції, Португалії та Греції [17, 15].

Наведене вище дає змогу зробити висновок, що європейські країни застосовують різні моделі функціонування ринку електроенергії, причому важко встановити, яка модель є оптимальною.

Отже, для України актуальним є питання вибору моделі функціонування ринку електроенергії, оскільки, як вважає О. Є. Перфілова, кроки, які були здійснені у напрямку становлення вітчизняного ринку електроенергії (формування нормативно-правового забезпечення діяльності суб'єктів електроенергетики, створення цілісного апарату державних органів управління, регулювання та контролю; заснування оператора комерційних розрахунків ринку електроенергії у вигляді державного підприємства; впровадження моделі ринку електроенергії за британським взірцем) не привели до формування в електроенергетичному секторі справді конкурентних відносин [22, 39]. Причини цього полягають не стільки в іманентних недоліках реалізованої в межах вітчизняного ринку електроенергії моделі оптового покупця (примусове членство на ринку, малий вплив споживачів на ринок, державна форма власності оператора комерційних розрахунків ринку), скільки в особливостях вітчизняної господарської практики (наявність перманентного адміністративного втручання в роботу оптового ринку електроенергії, недостатність державного фінансування для підтримання

працездатного стану основних засобів вітчизняного електроенергетичного сектору та його подальшого розвитку), а також складності та неоднозначності ідентифікації природно-монопольного статусу електроенергетичного сектору або окремих видів діяльності в його складі.

Узагальнення зарубіжного досвіду реформування ринку електроенергетики дає змогу усвідомити неефективність державних енергетичних монополій через притаманні їм недоліки (недостатність впливу споживачів на ринок, відсутність можливості вільного вибору постачальника електроенергії, існування високої ймовірності монопольної змови між енергокомпаніями тощо), що призвело до вироблення підходу з розмежування конкурентних та монопольних видів діяльності. Проте британський досвід реформування за цим підходом після початкового ефекту у вигляді зниження цін електроенергії та припливу інвестицій у галузях, продемонстрував тенденцію до монополістичної концентрації в середовищі виробників електроенергії з розділом сфер впливу на ринок з подальшим встановленням контролю над цінами.

Альтернативою розподілу галузі за функціональною ознакою є вертикальна інтеграція. З огляду на тенденції до вторинної вертикальної інтеграції у країнах Європи та досвіду Німеччини, за умов ліквідації гарантованих енергокомпаніям державою монопольних привілеїв, що стають на заваді конкуренції, та забезпечення, відповідно до вимог Директиви ЄС, відокремленого обліку витрат за кожним видом діяльності, вона дає змогу досягти оптимальної координації всіх ланок технологічного процесу та зниження ризиків за рахунок диверсифікації бізнесу.

Погоджуємось з думкою О. Є. Перфілової про те, що у межах розгляду галузі як природної монополії виводиться суперечлива теза про доцільність збереження магістральних і розподільних мереж у державній власності, наслідком чого є конфлікт інтересів у діяльності держави. Тому функції економічного господарювання доцільно делегувати приватним власникам, тоді як держава має виконувати функцію контролю за цілісністю єдиної системи незалежно від форм власності її складових.

Розмежування понять оперативного-технологічного та господарсько-майнового управління відкриває можливість реструктуризації вітчизняної електроенергетики у відмінний від найбільш розповсюджених у зарубіжній практиці способів, що передбачатиме об'єднання у складі приватних вертикально-інтегрованих енергокомпаній об'єктів генерації та передавальних мереж, за умови відокремлення управління мережами від права власності на них для недопущення згубних проявів монополізму [22, 40]. Проте така реструктуризація потребує також кардинальних заходів, що стосуються інституційного механізму функціонування електроенергетичної галузі.

Водночас теза про те, що врахування територіального розміщення промислових споживачів електроенергії в Україні уможливило використання переваг вертикальної інтеграції, висловлена О.Є. Перфіловою, на нашу думку, є суперечливою, оскільки це може призвести до асиметрії в побудові вітчизняної енергетичної системи в контексті її інтеграційних намірів.

Аналіз та узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду реформування галузі електроенергетики дає змогу запропонувати модель гуртового ринку електроенергії України в контексті її інтеграційних намірів (рис. 1).

Рис.1 Модель гуртового ринку електроенергії з урахуванням інтеграційних намірів України

Основою побудови такого ринку є система прямих контрактів та балансуючого ринку. Для попередження загроз монополізації ринку його учасниками передбачається: забезпечення достатньою для формування конкурентного середовища числа як вертикально-інтегрованих, так і розподілених за функціональною ознакою енергокомпаній; надання великим споживачам можливості вибору декількох постачальників; забезпечення недискримінаційного доступу "третьої" сторони до розподільчих електромереж вертикально-інтегрованих компаній; державний антимонопольний контроль; забезпечення належності приватизованих енергокомпаній різним власникам; забезпечення єдиного диспетчерського управління національною енергосистемою.

Особливістю такої моделі повинно бути функціонування Західного та Східного транскордонних енергетичних островів, що посилить симетрію ринку електроенергії стосовно інтеграційних векторів України.

Вищенаведене дозволяє встановити загальну послідовність реформування ринку електроенергії з урахуванням міжнародних тенденцій комплексного і взаємопогодженого розвитку електрогенеруючих, електророзподільних і електропостачальницьких компаній, сформулювати ряд загальних принципів та рекомендацій.

1. Реформування електроенергетичного сектору має починатись зі створення єдиної, чіткої і прозорої правової бази. Умовою реформування електроенергетичного ринку стає переведення господарських відносин зі сфери адміністративного регулювання у сферу цивільного права, зняття адміністративних бар'єрів на шляху інвестицій, зменшення залежності наявних і нових суб'єктів господарювання від адміністративного впливу.

2. Проведення реформ потребує адекватної реструктуризації сектору господарювання. Головна мета реструктуризації – відокремити потенційно конкурентні види діяльності (виробництво і постачання) від природно монопольних сегментів (передача і розподіл). Головним аргументом цього має бути те, що основа неефективності криється саме у секторі постачання, найбільш наближеному до споживача, а також у наявності значного потенціалу в удосконаленні продуктивності процесів у сегменті розподілу електроенергії. Одним із найбільш часто вживаних інструментів реструктуризації галузі в країнах, що проводили реформування електроенергетичного комплексу, був так званий прийом "вертикальної дезінтеграції", використання якого дало змогу розділити компанії за видами діяльності (генерація, передача, розподіл і постачання), забезпечити їх фінансову прозорість, а також застосовувати різні види регулювання до різних видів діяльності. Концепція OPE теж допускає можливість вертикальної інтеграції електроенергетичних компаній в Україні із веденням окремого бухгалтерського обліку за видами діяльності суб'єктів ринку електроенергії.

3. Бізнес із розподілу електроенергії повинен підлягати чіткому регулюванню. Правила доступу до мережі мають бути вирішені ще до моменту зміни структури і форми власності. Невиконання цієї умови неминуче проявиться у зниженні ціни, яку приватні інвестори готові заплатити за розподільчі мережі, а також у вкладанні майбутніх інвестицій у придбання активів, розширення й удосконалення інфраструктури.

4. Основними напрямками реформування вітчизняного ринку електроенергетики мають стати: 1) формування конкурентного середовища через інституційні перетворення (створення незалежного регулятора, впровадження моделі ринку); 2) формування нової системи відносин власності через організаційно-структурну перебудову сектору, зокрема на засадах вертикальної інтеграції, та проведення приватизації в рамках відповідної державної програми; 3) підтримка стратегічних ініціатив, серед яких: збереження цілісності національної енергосистеми, активізація експортної діяльності, інтеграція з енергосистемами країн-сусідів, лібералізація ринку енергоносіїв та диверсифікація їх видів, інвестиції у конкурентоспроможні маневрові та пікові потужності, електротранспортну інфраструктуру.

Подальші дослідження цієї проблеми необхідно спрямувати на розробку моделей управління конкурентоспроможністю електроенергетичних підприємств в існуючому недосконалому вітчизняному регуляторному середовищі, а саме: а) обленерго, які будучи до недавнього часу природними монополістами регіонального ринку розподілу і постачання електроенергії, перебували поза конкуренцією і не звикли до умов змагання на ринку постачання електроенергії, особливо в умовах співробітництва; б) виробників електричної енергії, які в умовах лібералізації ринку будуть змушені освоювати мистецтво прямої співпраці зі споживачем (кінцевим та проміжним) і боротьби за нього, в тому числі і на зовнішніх ринках.

Література

1. Базилевич В. Д. Природні монополії / В. Д. Базилевич, Г. М. Филюк. – К.: Знання, 2006. – 367 с.
2. Венгер В. В. Регулювання діяльності природних монополій: теорія і практика / В. В. Венгер. – К., ІЕ і П НАНУ, 2007. – 204 с.
3. Державне регулювання діяльності природних монополій : моногр. / [Стадницький Ю. І., Загородний А. Г., Кривуцький В. В., Шпак Н. О.] – Львів: Нац. Ун-т “Львівська політехніка”, 2008. – 224 с.
4. Єрмілов С. Формування конкурентних енергоринків в Україні [Електронний ресурс] / С. Єрмілов. – Режим доступу : <http://www.m.s.gov.ua>.
5. Казанський С. Світовий досвід організації оптових ринків електричної енергії / С. Казанський // Електропанорама. – 2008. – № 1–2.
6. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / Дж. Стігліц; перекл. А Іщенко. – К. : КМ Академія, 2003.
7. Баумоль У. Дерегулирование и теория конкурентных рынков (*Deregulation and the Theory of Contestable Markets*, 1984, совместно с Элизабет Бэйли)
8. Peter M. VanDoren *The Deregulation of the Electricity Industry. A Primer. Cato Policy Analysis* “ 320, 6 октября 1998 года [Електронний ресурс] / М. Peter. – Режим доступу: <http://www.cato.org/pubs/pas/pa-320es.html>
9. Andersen S. S. *Energy policy: Interest articulation and Supranational authority* / S. S. Andersen. *Making policy in Europe – London*, 2001, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-publications/workingpapers/working-papers2000/wp00_5.htm
10. *Europaisches Parlament und Europaischer Rat: Richtlinie 2003/54/EG des Europaischen Parlaments und des Rates Vom 26 Juni 2003 uber gemeinsame Vorschriften fur den Elektrizitatsbinnenmarkt und zur Aufhebung der Richtlinie 96/92/EG, Brussel 2003; Amtsblatt der Europaischen Union L 176/37 Vom 15. 07. 2003.*
11. Гаряча Ю. О. Регулювання енергетичних відносин: актуальні питання для України / Ю. О. Гаряча // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 1. – С. 147–151.
12. Будниченко Ю. Реформування тарифної політики України на шляху вступу до енергетичного співтовариства Європи / Ю. Будниченко // Економіка України. – 2010. – № 5. – С. 84–95.
13. Стратегія розвитку електроенергетичної галузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.energo.uz.ua>
14. Долішній Д. Б. Використання міжнародного досвіду реформування ринку електроенергії в Україні / Д. Б. Долішній, В. П. Петренко // Економіка промисловості. – 2009. – № 3. – С. 38–44.
15. World Bank. *The Single-Buyer Model: A Dangerous Path Toward Competitive Electricity Markets, Public Policy fir the Private Sector.* – Washington: DC. Note № 225, September 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/>
16. Jamasb T. *Reform and regulation of the Electricity sector in developing countries* // Department of Applied Economics, University of Cambridge. – August 2002, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://books.google.com.ua/books>

17. *Global Electric Power Reform, Privatization and Liberalization of the Electric Power Industry in Developing Countries* / Bacon, R. W. and J. Besant-Jones // *Annual Review Energy and the Environment*. – 2001. 26:331-359.
18. *Lessons from Liberalised Electricity Markets*. – International Energy Agency, OECD/IEA. – 2005.
19. *Постанова Кабінету Міністрів України від 16. 11. 2002 р. №1789 “Про схвалення концепції функціонування та розвитку оптового ринку електричної енергії України*. – ІАЦ: Закон, 2008.
20. *Jamasb T. Incentive Regulation of Electricity Distribution Networks: Lessons of Experience from Britain* / Jamasb T., Pollit M.G. // *Faculty of Economics – Judge Business School, University of Cambridge*. – 13 February 2007.
21. *Deregulation of Electricity Markets* / Bye T. and Hope E. // *The Norwegian Experience, Discussion Paper № 443, Research Department, Statistics Norway, September 2005*.
22. *Перфілова О. Є. Проблеми вертикальної інтеграції в аспекті ринкової трансформації електроенергетики України* / О. Є. Перфілова // *Прометей*. – 2009. – № 2 (29). – С. 36–41.

Редакція отримала матеріал 24 грудня 2012 р.